

Utalásrendszer Bethlen Kata *Önéletírásában*

Jelige: janeite

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	3
2.	Szövegkohéziós eszközök az Önéletírásban	4
2.1.	Az utalásrendszer	4
2.1.1.	Előreutalások az Elöljáró beszédben.....	4
2.1.2.	Az első, visszatekintő részben tett utalások	5
2.1.2.1.	Az Elöljáró beszédre visszautaló részek	6
2.1.2.2.	Az első, visszatekintő részben tett szövegen belüli utalások	7
2.1.3.	Előre-és visszautalások a második, naplószerű részben.....	14
2.1.3.1.	Az Elöljáró beszédre visszautaló fejezetek	15
2.1.3.2.	Az első, visszatekintő részre tett visszautalások	16
2.1.3.3.	A második részben tett szövegen belüli utalások.....	17
2.2.	További észrevételek.....	18
2.2.1.	Az átvezető fejezetekről	18
2.2.2.	Az epizodikus szerkesztésmód.....	19
2.2.3.	Az Önéletírás narrációja.....	20
2.3.	Visszatérő motívumok az Önéletírásban.....	21
2.3.1.	Sárház	21
2.3.2.	Köszál.....	23
2.3.3.	Edény, cserépedény	23
3.	Összegzés	25
4.	Melléklet.....	26
5.	Felhasznált irodalom	27

1. Bevezetés

Bethlen Kata *Önéletírása* sokáig elfeledett terület volt az irodalomtudomány számára, az elmúlt évtizedekben azonban egyre többet foglalkoztak vele. Bethlen Kata személyiségének boncolgatása mellett arra mutatnak rá főként ezek az írások, hogy a mű szövege mennyire sokrétű, milyen színes az értelmezési lehetőségek palettája. Az *Önéletírást* elemezték már sokféle szempontból, van azonban egy rétege, amelyet eddig csak érintőlegesen vizsgáltak: ez a szöveg utalásrendszere önmagában, az alkotáson belül.

Az újabb szakirodalom a művet általában a kor irodalmi „divatját” szempontul véve vizsgálta, azaz a Bethlen Kata korában gyakorinak számító példázatos szöveg vagy önreprezentációs szándék perspektívájából tanulmányozták. Nagy Márton Károly¹ például a bemutatott életút példa-voltát hangsúlyozza, és az üdvtörténet eseményeivel állítja párhuzamba. Ugyancsak egy „külső körülmény” bevonásával tanulmányozta Fazakas Gergely Tamás² Bethlen Kata özvegyi önreprezentációját, azt, ahogyan özvegyi szerepkörének betöltése és annak bizonyítása, megerősítése is megjelenik az *Önéletírásában*. Szintén külső párhuzamokat kutatott, ugyan kicsit régebben, Németh S. Katalin,³ aki a szöveg és a korabeli halotti beszédek kapcsolatát vizsgálta. S. Sárdi Margit pedig azt elemezte, hogy Bethlen Kata az emlékeit mennyiben rendeli alá a történetyszerkesztésnek az elbeszélés egységességének megőrzése érdekében.⁴

Sok tanulmány említette futólag, hogy az írás tartalmaz szövegen belüli utalásokat is, ez a megközelítés, szempont azonban nem kapott eddig nagy figyelmet, ezért az a célom, hogy dolgozatomban bemutassam az előre- és visszautalások szövegen belüli rendszerét, amely fontos szövegkohéziós szerepet tölt be az *Önéletírásban*. Az egyes fejezetek közötti utalások vizsgálata közben arra is próbálok rámutatni, hogy ezek a részek mennyiben vannak összhangban az egyéb szempontú elemzésekkel.

¹ NAGY Márton Károly, *A példázattá írt élet (Szempontok Bethlen Kata Önéletírásának elemzéséhez)*, ItK, 2011, 689–705.

² FAZAKAS Gergely Tamás, „tetszett az Úristennek [...] a gyámoltalan árvák seregébe béírni”: Bethlen Kata önéletírása és az özvegyek reprezentációjának kulturális hagyománya a kora újkorban = *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2007, 259–278.

³ NÉMETH S. Katalin, *Bethlen Kata Önéletírása és XVIII. századi halotti beszédek*, ItK, 1984, 195–198.

⁴ S. SÁRDI Margit, *Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások* = *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2007, 209–222.

2. Szövegkohéziós eszközök az *Önéletírás*ban

Az alábbiakban az *Önéletírás* szövegkohéziós eszközeiről és szerepükről lesz szó. Célszerűnek találom a szöveget a ránk maradt formájában vizsgálni, és elvonatkoztatni attól a kérdéskörtől, hogy vajon mennyiben Bethlen Kata munkája a szöveg, és milyen mértékben vett részt egyéb személy (Bod Péter) a (csonkán ránk maradt) szöveg véglegessé formálásában. A három szerkezeti egységet (*Elöljáró beszéd*, az első, visszatekintő rész és a második, naplószerű szakasz) kronologikusan haladva vizsgálom. Az elemzésben kitérek a műben fellelhető epizodikus részekre, azok szerepére, a narráció sajátos formáira és néhány jellegzetes motívumra.

2.1. Az utalásrendszer

Ahogy azt már többen, például Szávai János⁵ vagy Nagy Márton Károly⁶ is kifejtették, az *Önéletírás* egy gondosan megszerkesztett szöveg. Ez a megszerkesztettség azonban nemcsak a felépítésében, célzatosságában, bibliai párhuzamaiban van jelen, hanem abban is megnyilvánul, hogy a mű belső utalásrendszerrel van ellátva, amelyben a szerző előre utal egyes eseményekre, másokat pedig utólag megmagyaráz.

2.1.1. Előreutalások az *Elöljáró beszéd*ben

Az *Elöljáró beszéd* az *Önéletírás* első öt fejezetének az alcíme, amelyben arra törekszik a szerző, hogy meghatározza a mű célját. A felvezetésként szolgáló részben megadja az alaphangulatát is az írásnak. Röviden összefoglalja, hogy miről fog szólni, és hogyan fogja ezt megvalósítani. Ez az a rész, amely arra is szolgál, hogy elindítsa a mű utalásrendszerét, bár ezt nem konkrétan teszi, azaz nincs pontos szövegszerű utalás későbbi fejezetekre. Viszont sok célzást tesz arra a szerző, hogy mire számíthat az olvasó a továbbiakban. Például: „Mert én mind testemnek gyenge voltára nézve ezeket a szörnyű nehéz és szüntelen rajtam fekvő nyavalyákat el nem viselhettem volna, mind pedig gyenge hitemnek próbáltatását meg nem győztem volna...”⁷ Itt Bethlen Kata nemcsak összefoglalja a mű tartalmát (addigi életét), hanem utal is a későbbi eseményekre, például a gyakori

⁵ SZÁVAI János, *Bethlen Kata modernsége*, Új Írás, 1985/6, 84.

⁶ NAGY, i. m., 702; vö. V. WINDISCH Éva, *Bethlen Kata önéletírása*, ItK, 1964, 238.

⁷ BETHLEN Kata *Önéletírása*, kiad., jegyz., utószó BITSKEY István, Bp., Szépirodalmi, 1984, 7.

betegeskedésére vagy a vallása miatti problémákra, megpróbáltatásokra. Természetesen nem csak ennyiből áll az *Elöljáró beszéd*, ám nem az a dolgozat célja, hogy teljes körűen bemutassa mindegyik nézőpontot, amely szerint elemezni lehetne a művet. A dolgozat szempontjából hangsúlyos dolog kezdődik itt el, innen indul el az elágazásrendszer az utalásokkal, amelyek az egész művet átszövik. Itt még nem utal konkrét eseményekre Bethlen Kata, csak mintegy bevezetésképpen megemlíti későbbi történéseket, amelyek fontosak az élete és elbeszélése szempontjából. Az egész első egységet úgy zárja le, mintha imát mondott volna: „Ámen”.⁸ Így ezt a kis szakaszt hasonlíthatjuk a nagy egészhez, hiszen az első kiadásokban nem szerepeltek még az 1970-ben Markos András által felfedezett további fejezetei a szövegnek,⁹ hanem egy imával végződött a mű: „Az Istennek csapásainak szemlélésén elbágyadott léleknek Istenhez való fohászkodása”.¹⁰ Elképzelhetőnek találom azt a megoldást a csonka kiadás¹¹ okára, hogy így (ha imaszerűnek vagy imának tekintjük az *Elöljáró beszéd* öt fejezetét, mivel ámen zárja le) keretbe lenne foglalva a mű. Eszerint az *Elöljáró beszéd* lehetne akár egy szintézise, egy kicsinyített tükörképe az *Önéletírásnak*, mivel az első öt fejezet tartalmaz vallásos részeket (bibliai idézeteket, példákat) és Bethlen Kata életével kapcsolatos rövid, néhány szavas összefoglalásokat is.

2.1.2. Az első, visszatekintő részben tett utalások

Ez az első, visszatekintő rész (6–163. fejezet) láthatóan a leginkább megszerkesztett, átdolgozott, érthető rendszer szerint fejezetekre osztott. Itt a már említett, Nagy Márton Károly által elemzett bibliai utalások és példázatosság¹² mellett található néhány olyan irodalmi eszköz is, amelyeket eddig csak érintőlegesen vizsgáltak, például az utalások módja, vagy néhány motívum, amely átsövi a művet. Ennek a résznek a fejezeteit általában szépen keretezi egy Istennel kapcsolatos zárógondolat, például: „Légyen ezután is az ő szent akaratja szerint minden dolgom.”¹³ Találhatunk benne rengeteg bibliai utalást is, imákat, amelyek visszakapcsolódnak az *Elöljáró beszédhez*,¹⁴ valamint a mű egészét átszövik az özvegyi önreprezentációt szolgáló részek, ahogy azt fentebb említettem.

⁸ BETHLEN, i. m., 8.

⁹ MARKOS András, *Árva Bethlen Kata vallástétele és önéletírásának kiadatlan töredékei*, ItK, 1970, 67–75.

¹⁰ BETHLEN, i. m., 202.

¹¹ Kohl Tamás 1960-as tanulmányában nem találta meg az okát annak, hogy miért lett befejezetlenül kiadva a mű. (Kohl Tamás, *Bethlen Kata Önéletírásának első kiadása*, ItK, 1960, 70.)

¹² NAGY, i. m.

¹³ BETHLEN, i. m., 11.

¹⁴ Ezt elemzi Nagy Márton Károly a fentebb említett tanulmányában (NAGY, i. m., 695).

Tudjuk azt, hogy az *Önéletírást* Bod Péter tördelte fejezetekre,¹⁵ és sok helyen van ellátva a szöveg magyarázó részekkel is, amelyek hol előrevetítenek bizonyos történeteket, hol visszautalnak korábbi eseményekre – ez talán szintén az ő munkája. Főként a visszautalások vannak gondosan szerkesztve a szövegben, például a házassági szerződéshez visszacsatoló részeknél gyakran láthatjuk zárójelben a megfelelő fejezet számát. Sok olyan fejezete is van az *Önéletírásnak*, amelyek előrevetítenek későbbi eseményeket, ezeknél viszont nincsenek jelölések.

2.1.2.1. Az *Elöljáró beszédre* visszautaló részek

Az első, visszatekintő egységen belül viszonylag kevés olyan rész van, amely párhuzamba állítható az *Elöljáró beszéddel*, mivel többnyire olyan részek utalnak vissza rá, amelyekben bibliai utalások vannak, vagy konkrétan az imák szövegei azonosíthatóak az első öt fejezetben említett témákkal. Ezt a szempontot már körbejárta Nagy Márton Károly,¹⁶ aki tágabban, az egész Bethlen Kata-i életutat vonja párhuzamba az üdvtörténet eseményeivel. Azonban a művet nem csak ilyen megközelítésből lehet vizsgálni, hiszen a szövegben magára a mű szövegére is találhatók utalások. Az első ilyen a 24. fejezetben található, ugyan nem konkrét, de mégis összeköthető a 4. fejezet következő sorával: „...mind pedig gyenge hitemnek próbáltatását meg nem győztem volna...”¹⁷ A 24. fejezetnél kezdődnek Bethlen Kata első komolyabb megpróbáltatásai a vallását illetően, hiszen a rendfőnök érkezik hozzá, hogy meggyőzze arról, hagyja el vallását, mert „...nem igaz házassági életben vagynak...”¹⁸

A második utalás a 47. fejezetben fedezhető fel, ahol az isteni gondviselés témája jelenik meg. Amikor Bethlen Kata már-már azt hitte, hogy férje halála után megkönnyebbülhet, kitör a pestis, fél Erdély menekül, Kata állapotos, a férje temetetlen marad több mint egy évre, és Pál nevű fiának dajkája is megbetegszik. Ez a leírás az *Elöljáró beszéd* 3. fejezetére utalhat vissza, ahol ezt olvashatjuk: „Sőt, midőn egyik keresztmet könnyebbítette is, és azt gondoltam, immár megszűnt, hogy erőt végyek, akkor más, és újabb s terhesebb keresztet bocsátott erőtelen vállaimra.”¹⁹ Végül (Bethlen Kata szerint) az isteni gondviselésnek köszönhető az, hogy ő életben maradt, és a gyermekei sem betegedtek meg: „Ezeket ily hosszason azért írtam meg, hogy innen is láttassék meg az Istennek csudálatos

¹⁵ FAZAKAS, i. m., 277.

¹⁶ NAGY, i. m., 689–705.

¹⁷ BETHLEN, i. m., 7.

¹⁸ Uo., 19.

¹⁹ Uo., 6.

gondviselése az ember körül. Csak te tartottál meg engemet is...”²⁰ A 4. fejezetben ugyancsak az isteni gondviselés fontosságát emeli ki: „mindezeket az én jó Istenemnek kegyelme győzte meg énáltalam”.²¹ Isten az, aki mindent elrendezve megoldja végül a problémáit.

A 61. fejezetben szavak szintjén is történik visszacsatolás az *Előljáró beszédre*, hiszen „sok nehéz kísérteteknek elviselésekre”²² készíti fel Bethlen Katát második férje, gróf Teleki József. A 4. fejezetben szintén ezeket a kifejezéseket használja: „Kívántam ez világi sok próbák és kísértetek között folyó életemet...”²³ Nemcsak ezért kapcsolható össze ez a két rész, hanem azért is, mert a 61. fejezetből idézett sor előrevetíti azt a jövőt, amelyet az *Előljáró beszéd*ben is kifejtett Bethlen Kata, azaz ezzel a résszel megerősíti az ott elmondottakat.

Ezek a részek kívül – ahogy azt már említettem – az imák és a bibliai utalások mutatnak közvetlen kapcsolatot az *Előljáró beszéddel*.

2.1.2.2. Az első, visszatekintő részben tett szövegen belüli utalások

Ebben a részben rengeteg utalás található, amelyek olykor csak egy-két fejezetnyi távolságra mutatnak egymástól, máskor jóval korábbi vagy későbbi eseményeket jeleznek előre, vagy magyaráznak meg utólag. Ezek közül néhány konkrétan jelölve van a szövegben (zárójelben ott szerepel a hivatkozott fejezet száma), például a házassági szerződésre visszautaló fejezetek. Az alábbiakban ezeket az utalásokat veszem végig kronologikusan.

Az első ilyen, előreutaló rész a 8. fejezetben található, ahol azt írja Bethlen Kata: „...tetszett az Úristennek még kisded koromban a gyámoltalan árvák seregébe bérni és egyszersmind mintegy előre jelül adni, hogy életemnek jobb részét árvaságban kellene eltöltenem.”²⁴ Ez a rész egy újabb nézőpontot vet fel az *Önéletírás* célját illetően, hiszen ahogy azt a bevezető részben is említettem, az özvegyi önreprezentáció is a célja volt az írásának. Valamint a 27. fejezetre is utal, hiszen ott veszíti el édesanyját, aki egyetlen támasza volt, amikor katolikus férje és a papok vallásáért támadták. Továbbá arra a későbbi eseményre is céloz, hogy meghal második férje is, akivel nagy egyetértésben élhettek, mivel azonos vallásúak voltak. Ezt követően a 10. fejezetben is történik egy utalás előre, szintén a vallása

²⁰ BETHLEN, i. m., 34.

²¹ Uo., 7.

²² Uo., 39.

²³ Uo., 7.

²⁴ Uo., 10.

miatti sértések elviselésére: „Ez volt irántam is az őfelsége szent tetszése, hogy én ez szörnyű kísértetekkel küszködjem.”²⁵ Ezt a részt akár a korábbiakban említett (ld. 1.1.2.1.) „kísértetek” motívummal is kapcsolatba lehetne hozni, mert itt is az eljövendő nehézségekre utal, és azt erősíti meg, amit az *Elöljáró beszéd*ben is említett. Itt történik annak a tömör fejezetnek (4.) – legalábbis egy részének – a kibontása és élete történetének részletezése, de azért nem úgy tűnik, hogy e két rész akkora mértékben függne össze, mint a 4. a 61. fejezettel.

A 24. fejezetben újfajta²⁶ narrációs módszert használva egy harmadik személlyel (egy pappal) mesélteti (mondatja) el Bethlen Kata, hogy: „...az én uramnak halál vagyon a fején, miért eskütt meg velem úgy, hogy én pápista hit szerént meg ne esküdném.”²⁷ Ezzel mintegy előre jelzi férje sorsát, amely a 43. fejezetben be is teljesül: „Holt meg életének huszonkettedik esztendejében. Én pedig maradtam özvegységre...”²⁸

A 31. részben szintén új narrációs módszerrel egy olyan eseményt mesél el, amelyről ő csak később szerzett tudomást. Az olvasó figyelmét ezzel a bevezető megjegyzéssel kelti fel: „Ezen betegségemben történik körülöttem ilyen dolog.”²⁹ Majd következik annak története, hogy a betegeskedő Bethlen Katát hogyan próbálják megtörni vallásában némi lelki „ráhatással”. Első férje egy baráti összejövetelen vesz részt, ahol tanácsokat kap ahhoz, hogy hogyan használja ki felesége betegségét, hogyan vegye rá vallásának elhagyására. Ez a fajta narráció a következő (32.) fejezetben is folytatódik, ott Kornis Zsigmond papja, Létai jelzi előre, hogy nem tartja jó ötletnek a többiek javaslatát. Szerinte el fog idegenedni Haller Lászlótól a felesége, sőt, el is fog költözni tőle, amely események be is következnek rögtön a következő részben: „Azért tudtára légyen kegyelmednek, hogy mihelyt az Isten annyira való erőt ad, hogy ágyamból felkelhessek, kegyelmeddel bizony nem lakom.”³⁰ Ez az *Önéletírás* egyik kulcsfejezetében hangzik el, a 33.-ban, amely visszautal a 18. fejezetben tett házassági szerződésre, miszerint Bethlen Kata elhagyhatja férjét, ha az a vallásában háborgatja. A férfi úgy dönt, hogy „kipróbálja” barátai tanácsát, ami természetesen az ellenkező hatást váltja ki feleségéből, ahogy azt Létai előre jelezte. Ez az esemény dühíti fel annyira Bethlen Katát, hogy megátkozza férjét: „...esztendő ilyenkor légyünk elválva egymástól, végyen el az Isten vagy engemet, vagy kegyelmedet. Melyet a nagy irgalmasságú Isten meg is cselekedett.”³¹ Ezen a ponton erősíti meg, amit korábban (a 24. fejezetben) a pap is előrevetített. A 34.

²⁵ BETHLEN, i. m., 11.

²⁶ Az *Önéletírás* Bethlen Kata-szemponútú (E/1. személyű) elmeséléséhez képest újszerű, amennyiben külső személlyel mondatja az eseményeket, itt egy pappal, máskor a fiával, egy ismeretlen jóakaróval stb. (lásd: 2.4.).

²⁷ BETHLEN, i. m., 20.

²⁸ Uo., 32.

²⁹ Uo., 23.

³⁰ Uo., 25.

³¹ Uo., 25.

részben pedig kiderül, hogy ő a korábban elmeséltekről csak utólag szerzett tudomást, amikor a férje sűrű bocsánatkérések közepette megkövette.

A 35–39. fejezet között egy kisebb történet elmesélésére kerül sor, amelynek eseményeit szintén egy másik személy szemszögéből vetíti előre. A férje a 36. fejezetben a következőt mondja: „...ha csak szert tehet rája, bizony megpróbálja.”³² Valóban így történik, hiszen Bethlen Kata kipróbálja a katolikus papok által szentelt tárgyak, ereklyék hatékonyságát. Ezek – a református nő szemszögéből nézve természetesen – nem működnek, ezzel is a saját vallásának hitelességét erősíti meg a katolikussal szemben, és itt mintegy tanulságképpen vonja le a következőt: „Így jártak azért mind a szentelt báránycsonttal, mind a pápától hétszer megszenteltetett spanyol kereszttel. Valamint az igazságot eltakarni nem lehet, úgy a hazugságot sem.”³³

Ezt követően újra egy másfajta történet elmesélésébe kezd Bethlen Kata, amelyet úgy vezet fel, hogy előre elmondja, mi fog történni férjével: „...hosszas együtt való lakást nem engedett.”³⁴ A pestis körülményeinek és lefolyásának elmesélése után pedig a 43. részben be is következik, amit a pap és Bethlen Kata is megjósolt: „Ezen szón mindjárt megholt, minden pápista ceremónia nélkül.”³⁵ Ebben a fejezetben ugyanakkor van egy fejezetszámmal jelzett visszautalás is, mintegy keretbe foglalva ezt a kis epizódot az életében, ugyanis a következőt írja: „És így a könyörülő Isten az én szívemnek keserűségéből lett kívánságomat (33) megteljesítette...”³⁶

Az 51. fejezetben, ahol lányának születését ünnepli az erdélyi nagyasszony, szintén utalás történik a házassági szerződésre, amely szerint a református vallás szerint nevelheti Borbálát. „...Haller Borbára leányommal, akinek sok bajaim között igen örültem, minthogy megholt férjemtől volt erős kontraktusom (18), hogy a leányom reformáta légyen.” Ám ezt követően céloz a jövőendő gondokra is: „Ó, csalárd öröm, haszontalan reménség.”³⁷ Ez pedig a jóval később bekövetkező eseményre utal, arra, hogy elveszik tőle az első férjétől való gyermekeit, és azokat katolikus vallás szerint nevelik tovább. Mindez a 88. fejezetben történik majd meg: „A fiamat gróf Kornis Zsigmond gubernátor őexcellenciája, a leányomat gróf Haller Katalin Csáki Zsigmondné asszonyom vitték el. Ekképpen az én gyermekeim

³² BETHLEN, *i. m.*, 27.

³³ *Uo.*, 29; NAGY, *i. m.*, 697.

³⁴ BETHLEN, *i. m.*, 30.

³⁵ *Uo.*, 32.

³⁶ *Uo.*, 32.

³⁷ A két idézet: *uo.*, 35–36.

elvétetének tőlem, hogy magam azokat anyai gondviselés alatt ne nevelhetném az én vallásom szerint.”³⁸ Ezzel újabb keretet ad a történetnek.

Az 53. résztől kezdve egy újabb eseménysorozat elmesélésébe kezd Bethlen Kata: a pestissel megfertőzött Erdélyben próbálja eltemettetni férjét, eközben pedig Sámuel fia megbetegszik és meghal. Ez a történet, epizód az 57. fejezetig tart, de előtte még az 56. részben megerősödik a végkimenetel bizonyossága, hiszen Haller György azt mondja: „...vigyázzanak reá, az a gyermek vagy meghal kicsiny korában, vagy ha él, soha igaz pápista nem lesz...” Amely jóslat előbbi fele be is teljesedik a következő részben: „...az én jó Istenem iránta való keserves anyai szívből származott kívánságomat megteljesítette...”³⁹

Az ez utáni két fejezetben (58., 59.) pedig egy olyan esemény eljövételét vetíti előre Bethlen Kata, amelyet már korábban is említett az 51. részben, vagyis azt, hogy lányát nem sokáig nevelheti már református vallás szerint. Ezzel is megerősíti a korábbi utalását.

Ezt követi a fentebb (1.1.2.1.) már említett 61. fejezet. Itt mindkét irányba történik utalás, visszacsatol az *Előljáró beszédre*, és előre sugallja a jövőendő problémákat. Arra is utal, hogy férje tudta (tehát ismét ezt a narrációs módszert alkalmazza Bethlen Kata), hogy meg fog halni. Nyilván azért is gondolhatta így, mert jóval idősebb volt feleségénél, de ugyanakkor ezt a néhány sort arra is felhasználhatta az író, hogy előre jelezze második férje korai halálát: „...mivel jó rendin általlátta volt azt, hogy nekem tőle el kell maradnom.”⁴⁰

A 64. fejezetben egy hosszabb epizód elbeszélésébe kezd Bethlen Kata. Innentől jó néhány rész szól az első férjétől való gyermekeinek elhelyezéséért folytatott harcról. A 64. fejezetben: „...Haller Gábor uram, kinek nevére mint nagyobb atyafiúnak dekrétumot is küldvén a kancellárius, hogy első férjemtől való gyermekeimet vegye el.”⁴¹ Ez a rész előre sejteti a 88. részben bekövetkező eseményt, vagyis azt, hogy elveszik tőle gyermekeit. Az viszont egy érdekes tény, hogy Bethlen Kata egyetlen célzást sem tesz arra a szövegben, hogy a fiát is reformátusként nevelte, noha a házassági szerződés egyértelműen meghatározta, hogy melyik gyermekét hogyan kell nevelnie.⁴² Ezt a fejezetet más szempontból is érdekesnek találta Nagy Márton Károly, mivel ez a rész az általa vizsgált bibliai utalásrendszerrel is összefügg. A 64–104. fejezetek között egy lelki folyamat zajlik le Bethlen Katában, ahol szenvedései közepette – természetesen – vallásához fordul, onnan merít erőt, reményt.⁴³ Ez a

³⁸ BETHLEN, i. m., 53.

³⁹ A két idézet: *uo.*, 37.

⁴⁰ *Uo.*, 39.

⁴¹ *Uo.*, 40.

⁴² S. Sárdi Margit tanulmányából tudjuk, hogy Rettegi szerint fiát is reformátusként nevelte. S. SÁRDI Margit, *Bethlen Kata*, Irodalomismeret, 1999/3–4, 20.

⁴³ NAGY, i. m., 698.

gondolatmenet hasonlóságot mutat azzal az epizodikus elbeszélésmóddal, amelyről a későbbiekben (2.4.) még szó lesz.

A 66. részben ismét sajátos narrációs módszerét veszi elő Bethlen Kata, hogy sejtesse vele a jövőt. Itt ugyanis egy álmot lát, amelyben egy ismeretlen ember elmondja neki, hogy Isten küld majd egy másik határozatot, amely elrendezi gyermekei sorsát. A következő fejezetben pedig valóban beteljesül álma, meghal Haller Gábor, aki ezt a pert indította ellene. Ám ezzel mégsem érnek véget „háboríttatásai”, hiszen ugyanúgy folytatódik tovább a harc gyermekeiért. Haller János továbbviszi a pert, Bethlen Kata férje, Teleki József pedig a bécsi udvarnál a házassági szerződésre hivatkozva próbálja védeni felesége jogait (a 68. részben tehát visszautalás történik a házassági szerződésre).

Ezt követően van két rész is, amelyek visszautalnak néhány fejezettel korábbiakra. Ilyen a 84., amelyben a férje fia, Teleki Pál közbenjárását meséli el az önéletíró. Visszacsatolás történik a 77. fejezetre, ahol még azt az ígéretet tették a bécsi udvarnál, hogy nem vehetik el tőle gyermekeit. Azonban a 84. részben kiderül, hogy a Haller családnak már korábban ígéretet tett az udvar, ezért nem segíthetnek rajta, még ha talán nincs is igazuk. „...az az udvarnál már nyilvánosságos, hogy a haza törvénye szerint a gyermekeknek nálam kellett volna maradni: de mint hogy őfelsége egyszer megígérte az ellenem valóknak, hogy elvész, azért már úgy kell lenni, meg nem másolja.” Ez után pedig a 85. részben történik visszautalás a 74.-re. „A generálisnak jött osztán eziránt parancsolatja, hogy akárhol találtassanak az én gyermekeim [...], vegyék el. Ezt a generális fogadása szerint (74) az én uramnak mindjárt értésére adta, hogy vagyon immár parancsolatja...”⁴⁴ A 74. részben arról volt szó, hogy amíg nincsen hivatalos parancs, addig nem vehetik el erővel a gyermekeket. A sokat emlegetett 88. fejezetben végül bekövetkezik az előre sejtetett esemény: „A fiamat gróf Kornis Zsigmond gubernátor őexcellenciája, a leányomat gróf Haller Katalin Csáki Zsigmondné asszonyom vitték el.”⁴⁵ A következő részben az önéletíró összefoglalja ezt a nagyobb egységet, természetesen a nagy bajokban Istenhez fordul, az ő nevét áldja, amiért nem hagyta magára.

A következő nagyobb egységben egy újabb, nyugodtabb(nak induló) eseménysorozat elmesélésébe kezd Bethlen Kata. Boldogságban él férjével, gyermekáldás elé néznek, mindezekben örömeiket lelik. Legalábbis eleinte. Aztán az egész átfordul egy tragikus végkimenetelű rémtörténetbe. Még az elején sejteti is néhány helyen az önéletíró, hogy talán mégsem vár rájuk boldog befejezés. Ilyen például a halál motívumának megjelenése, hiszen

⁴⁴ A két idézet: BETHLEN, *i. m.*, 52.

⁴⁵ *Uo.*, 53.

ezt írja: „Ezekben az esztendőkből sok terhes és nehéz nyavalyákon mentem által, úgyhogy sokszor voltam a halál kapujában...”⁴⁶ A 90–91. fejezetek egy kisebb epizódot ölelnek fel Bethlen Kata életéből, betegségbe esik, közben pedig állapotos Gábor nevű fiával, majd, amikor megszületik a fiú, a süketsége is elmúlik. Most is az isteni gondviselésnek tulajdonítja ezt a szerencsés végkimenetelt. A 95. részben visszaül a látszólag boldog – tudatlan – múltra, ahol még nem tudták, hogy fia, Zsigmond nem fog sokáig élni. Ezt „külső személyekkel” sejteti elsőnek az író: „Valakik látták, [...] azt is jövendölték iránta, hogy nem fogom felnevelkedését megérni...”⁴⁷ Férje is megjósolja a jövőt: „Az én uram is sokszor könnyes szemmel mondotta: hogy ezen gyermeknek nem idejére való dolgai vagynak, fél rajta, hogy mi abban nem sokáig fogunk gyönyörködni.” Amely gondolat a következő részben be is igazolódik: „...kedves Zsigmondom éntőlem elvételét...” Ezt követően pedig Gábor nevű fia halálát is előre jelzi az önéletíró: „...mert Gábrisom felette gyenge lévén, ahhoz reménség éppen nem lehetett.”⁴⁸ A 97. fejezetben pedig Zsigmond tesz utalást édesapja későbbi halálára: „Az én uramra nézvén, látá nagy keserűségét, s azt mondá: Atyámuramat is szánom; de mégis inkább szánom asszonyanyámat, mert atyámuram nemsokáig él.”⁴⁹ Ezután másik két gyermekük himlőt kap, és nem sokkal később meg is halnak. Itt található egy kiszólás is az olvasókhöz: „Akárki légy, aki ezt szemléled, csudálva mondhatod...”⁵⁰ A nehézségek közepette ismét Istenhez fordul, aki enyhítette fájdalmait. Ez után megbetegszik férje, és felkészíti Bethlen Katát a halála utáni problémákra, a „kísértetek” elviselésére: „Testámentum tételében is, amiben az ország törvényével megegyezhetett, mindenekben kívánt jó rendben hagyni.”⁵¹ A következő részben pedig szintén ezt a gondolatot erősíti, utalva az ellenkezőjének bekövetkezésére: „Melyre mindnyájon ígérék magokat, hogy nem cselekszik; de afelől megcselekedték...”⁵² A 104. fejezetben férje halálával beteljesül Zsigmond nevű fiának jóslata.⁵³

Mindjárt, a 106. részben visszacsatolás történik Teleki József szavaira, hiszen már a temetés másnapján elkezdődik egy újabb csata, vita a vagyonért, amelyet férje ráhagyott. „Másnap mindjárt az atyafiai admoneáltattak, hogy az én uramnak testámentomához

⁴⁶ BETHLEN, *i. m.*, 55.

⁴⁷ *Uo.*, 56.

⁴⁸ A három idézet: *uo.*, 57.

⁴⁹ *Uo.*, 58.

⁵⁰ *Uo.*, 59.

⁵¹ *Uo.*, 60.

⁵² *Uo.*, 61.

⁵³ Ezt a fejezetet részletesen elemzi NAGY Márton Károly is, hiszen ez az általa írt tanulmány egyik sarkpontja, mert itt érnek véget Bethlen Kata második házasságának tragédiái, amit párhuzamba állít az üdvtörténet babiloni fogsági időszakával. (NAGY, *i. m.*, 698.)

semmiben magamat ne tartsam...”⁵⁴ Innen indul el ez a nagyobb epizódja Bethlen Kata életének, amely végül azzal végződik, hogy önként odaadja javait. A 114. fejezet visszautal konkrétan a 109.-re, ahol szintén a jószágokért folytatott vita a téma. A fenyegetést akarta bizonyíttatni Bethlen Kata Kemény László úrral és Radák Ádám úrral, de kettejük közül csak Radák Ádám vállalta az eset tanúsítását. Ezt követően, hogy oldja a feszültséget, a szerző áttér egy másik témára, a betegségére. Ezzel a kis epizóddal késlelteti a végkimenetelét a nagyobb történetnek. Ahogy azt Szávai János is kifejtette tanulmányában,⁵⁵ szinte várjuk a következő tragédia bekövetkeztét. Végül – természetesen – Isten segítségével felépül betegségéből. Itt – talán az epizód elnyújtásának érdekében – egy összegző fejezetet is beillesztett: „Az Isten véghetetlen hatalmát akarván énbennem megmutatni, romlandó cserépben, az halál kapujából az életre térített...”⁵⁶ Ám ezután mégis visszaesik, újra beteg lesz. Ezt követően, vagy ennek következményeképpen némileg kiveszik belőle az a tűz, amellyel küzdött a javaiért, mert végül úgy dönt a nyugalma megőrzése érdekében, hogy önként megválnak javaitól. „...1737. esztendő 7-ik napján Mindszentek havának, a jószágnak felénél jóval több részét kibocsátottam önként kezemből...”⁵⁷

A 135. fejezetben, noha nem konkrétan, de mégis a jövőt jelzi előre ezekkel a sorokkal: „Úgy reménlem vala, hogy az én napjaim eltelvén, megoszlatásom ideje csaknem jelen vagyon, örömmöl kiköltözöm e világból, de tetszett az én Istenemnek engemet újabb próbákra tartani, és az én gyenge hitemet gyakorlani.”⁵⁸ Ezt követően változik meg az *Önéletírás* szerkezete, több ima kerül egymás után bele, a dátumozása is megváltozik, ezekről a későbbiekben még szót ejtek. A megpróbáltatások közé tartozik a 144. fejezetben elmesélt történet arról, hogy Bethlen Kata egy gonosz pletyka áldozata lett, amelynek terjesztőjét nem nevezi meg, de a folytatásban hosszasan fejtegeti, hogy hogyan küzdött meg ezzel a támadással. „Reám bocsátá azért a gonosz nyelveknek sértegető mérgét is [...] Olyannal mocskoltattam meg, amit a szíveket vizsgáló szent Isten tud, hogy soha sem nem mondtam, annál inkább nem cselekedtem.”⁵⁹

A 156., 157. fejezetekben visszautal néhány fejezettel korábbi eseményekre, a 151. részben kifejtett, lánya általi „háboríttatásokra”. A 156. részben ki is szól (ismét) az olvasóhoz: „...könnyen megítélheted, istenfélő olvasó...”⁶⁰ Ezzel talán saját igazát,

⁵⁴ BETHLEN, i. m., 62.

⁵⁵ SZÁVAI, i. m., 84.

⁵⁶ BETHLEN, i. m., 71.

⁵⁷ Uo., 72.

⁵⁸ Uo., 77.

⁵⁹ A két idézet: uo., 94–95.

⁶⁰ Uo., 102.

szenvedését szeretné igazolni, elhíttetni az olvasóval és saját magával is, hogy valóban olyan komolyságú volt ez a „mocskoltatás”, hogy ennyire feldúlja. Ez a rész is (151. fejezettől a 159-ig) egy kisebb epizódot mesél el Bethlen Kata életéből.

Tulajdonképpen a 159. fejezetnél véget is érnek az utalások az első, visszatekintő részben, noha ez a rész a 163. fejezetig tart. Összességében elmondható, hogy nemcsak a fejezetek külső kinézete (rövidsége) köti egybe ezeket a fejezeteket, hanem a belső utalások hálózata is.

2.1.3. Előre-és visszautalások a második, naplószerű részben

Ebben a részben már jóval kevesebb utalás található, nem annyira összefogott, mint az első. Élete történéseinek összefoglalásában Bethlen Kata eléri saját jelenét, ezután az elbeszélés töredezetté, a visszatekintő memoár naplószerűvé válik, az életrajzi keretet egyre inkább szétfeszítik az anekdotikus részletek, a beillesztett levelek és periratok, az imádságok és fohászok,⁶¹ mindez pedig megnehezíti az utalásrendszernek az előző részben lévőhöz hasonló alkalmazását. Fontossá válik a szerző számára a hétköznapi történések elmesélése, például az egyes birtokain történő időjárás okozta károké, amely események – értelmezése szerint – az ő lelkét, hitét hivatottak erősíteni.⁶² Ezekben a részekben egyébként nemcsak naplószerűen rögzíti az eseményeket, hanem szép, érzékletes képekkel írja le a természeti jelenségeket (jégeső, árvíz, tűzvész).⁶³ Ugyanakkor majdnem minden ilyen részt arra használ fel, hogy ezzel is bizonyítsa életének példázatosságát – valószínűleg a 17–18. században az önéletírók körében népszerű mintának számító Szent Ágoston nyomán.⁶⁴ Ebben a részben még inkább a vallása felé fordul, onnan merít erőt a nehézségek elviselésére, a problémák megoldásához. Az utalások pedig főként az *Elöljáró beszéd*ben rögzített célkitűzésre (a példázatosságra) vezetnek vissza, ezzel is mintegy keretet adva az *Önéletírás*nak.⁶⁵

⁶¹ HOPP Lajos, *Bethlen Kata = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 392–394.

⁶² S. SÁRDI, *Bethlen Kata*, i. m., 20.

⁶³ HOPP, i. m., 393.

⁶⁴ SZÁVAI, i. m., 83.

⁶⁵ NAGY Márton Károly, *Életút-konstrukciók Bethlen Kata műveiben = Tudományra nevelve*, szerk. GYÖRGYINÉ KONCZ Judit, KOZMA Gábor, Szeged, Gerhardus, 2011, 85–92.

2.1.3.1. Az *Elöljáró beszédre* visszautaló fejezetek

A második, naplószerű rész utalásai kevésbé összeszedettek, mint az első rész fejezeteinek, mégis viszonylag sok olyan rész található benne, melyek konkrétan visszautalnak az *Elöljáró beszédre*.

Az első ilyen utalást a 203. fejezetben olvashatjuk, ahol Bethlen Kata *Önéletírásának* egyik legismertebb sora található, mely Nagy Márton Károly tanulmányának⁶⁶ címadója is: „Mindazok a terhes dolgok, melyeket Isten énreám bocsátott, olyanok voltak, mint valami szépen elkészített grádicsok...”, valamint „...én mindenekelőtt példa lehetek...”.⁶⁷ Ezek a részek konkrétan utalnak az *Elöljáró beszéd*ben elmondottakra, vagyis hogy minden esemény az életében arra szolgált, hogy megerősítse hitét, Isten próbára tegye őt. Ennek érvényességét próbálja bizonyítani Bethlen Kata életének minden mozzanatára.⁶⁸ A következő fejezetben ismét visszautal, itt is (ahogy azt a visszatekintő részben is tette) szavak szintjén is a harmadik fejezetre: „...egy nehéz kereszt, melyet már három esztendőktől fogva hordozok az én erőtelen vállaimon...”⁶⁹ – írja, utalva ezekre a sorokra: „Sőt, midőn egyik keresztmet könnyebbítette is, és azt gondoltam, immár megszűnt, hogy erőt végyek, akkor más, és újabb s terheesebb keresztet bocsátott erőtelen vállaimra.”⁷⁰ A harmadik fejezetben csak általánosságban beszélt keresztjeiről, élete nehézségeiről, a későbbiekben viszont konkrét problémákat jelentenek a kereszték.

A 208. részben ismét elkalandozik Bethlen Kata, a természeti csapásokon időzik, majd a 209. fejezetben visszatérli magát az írása céljához, s ezzel ismét visszautal az *Elöljáró beszédre*. „Magam személyes dolgaimra menvén, minthogy annak leírása illet engemet, azt kell itt énnékem is mondanom...”⁷¹ Itt elmondja azt is, mennyire hálás Istennek, hogy megkönnyült rajta ezen nehéz körülmények között. Ezután megint csak olyan események történnek vele, amelyek újra letérítik a mű céljául kitűzött útvjáról, de amikor erre ráeszmél a 216. részben, újra visszatér rá: „Sok viszontagságokkal folyó életemnek nevezetes állapotjában is kívántam feljegyezni, és a rajtam sűrűen meglett dologgal jövőendőbe másnak példát adni.”⁷² Az utolsó utalás pedig a 219. fejezetben található, ahol Istenhez könyörög, hogy az olvasói megláthassák, milyen kegyes volt hozzá élete során, és aki esetleg nem egy

⁶⁶ NAGY Márton Károly, *Szépen elkészített grádicsok: Bethlen Kata lelki arcképe Önéletírása és Védelmesző erős páis című imádságoskönyve alapján*, Református Egyház, 2010/10–12, 257–264, 282–288, 299–304.

⁶⁷ A két idézet: BETHLEN, i. m., 177–178.

⁶⁸ Melynek sikerességével szintén Nagy Márton Károly foglalkozott (NAGY, *A példázattá írt élet...*, i. m.)

⁶⁹ BETHLEN, i. m., 178.

⁷⁰ Uo., 6.

⁷¹ Uo., 182.

⁷² Uo., 198.

valláson lenne Bethlen Katával, annak mutasson utat Isten a megtéréshez: „...az én példámon emelkedjenek fel a nyomorúságok között tehozzád való ragaszkodásra, bizodalomra és szent nevednek dicsőítésére.”⁷³

Ezekből az utalásokból kitűnik az, hogy még az utolsó fejezetekben is folyamatosan törekszik arra a mű szerzője, hogy a szöveg minél egységesebb, összefogottabb, legyen.⁷⁴

2.1.3.2. Az első, visszatekintő részre tett visszaütalások

Az első ilyen utalás a 167. fejezetben található, amely a 105. résszel kapcsolódik össze. A 167. részben ezt olvashatjuk: „...férjem egyetlenegy leánya, Toldi Ádámné Teleki Krisztina asszony (kit is édesatyja halála előtt négy vagy öt órával megkért, kezeit fogván, hogy engemet meg ne szomorítson, ha Istennek ítéleteit magára vonni nem akarja)...”.⁷⁵ Szinte szó szerint ugyanazt írja Bethlen Kata, amit korábban: „Kedves férjemnek egyetlenegy leánya is, tekintetes Toldi Ádámné asszonyom, kinek halála előtt négy vagy öt órával kezeit megfogván, azt mondá: édes leányom, mindenben jó atyád voltam, a feleségem is semmiben néked kárt nem kívánt tenni: azért te is meg ne szomorítsd: mert soha az Isten büntetlen nem hagyja.”.⁷⁶ Már a 105. fejezetben is utal rá Bethlen Kata, hogy ezt a kérést nem teljesítette mostohalánya,⁷⁷ de a 167. fejezetben ismét megjelenik Toldi Ádámné, majd több részen keresztül taglalja hányattatásait az író. A 173. fejezet az első, naplószerű rész legelső fejezetére utal vissza: „Minthogy Katalin napján volt a világra való születésem (6)...”.⁷⁸ Ebben a részben pedig mégis az előzőekben átkozott mostohalányától, Toldi Ádámnétól kap névnap-i köszöntő verset, majd az ellentétező szerkesztésmódnak⁷⁹ megfelelően leírja, hogy tudomására jutott, hogy Toldi Ádámné kérvényt nyújtott be Mária Teréziához, amelyben arra kéri, kapja vissza jogos tulajdonát, a levelesládát. Végül nem sokkal később önként átadja a leveleket: „...megtaláltam a méltóságos guberniumot, hogy parancsoljon, ki kezébe adjam...”,⁸⁰ az ezt követő részben pedig közli, hogy mindent átadott. Ez egy újabb epizódja az életének, melynek szálait ismét úgy varrja el, hogy megfeleljen a példázatosságnak, azaz Istennek köszönheti, hogy minden elrendeződött.

⁷³ BETHLEN, *i. m.*, 205.

⁷⁴ Természetesen Bod Péter szerepe itt is egy fontos szempont (FAZAKAS, *i. m.*, 277.).

⁷⁵ BETHLEN, *i. m.*, 119.

⁷⁶ *Uo.*, 63.

⁷⁷ Vö. FAZAKAS, *i. m.*, 265.

⁷⁸ BETHLEN, *i. m.*, 123.

⁷⁹ S. SÁRDI, *Bethlen Kata*, *i. m.*, 20.

⁸⁰ BETHLEN, *i. m.*, 127.

2.1.3.3. A második részben tett szövegen belüli utalások

A 188. fejezetben is megjelenik a már említett ellentétező szerkesztésmód.⁸¹ Ha Bethlen Katának testi vagy lelki problémái vannak, akkor a világában rend van, szép az idő, ha viszont végre felgyógyul betegségéből, akkor a külső világban érik a csapások, például a birtokán vihar tombol. A 190–192. részek egy kisebb epizódot ölelnek fel az *Önéletírás*ban, amelyben a hévízi templomépítés körülményeit, valamint testvérének, Bethlen Ádámnak a halálát írja le Bethlen Kata. A 190. fejezetben azt mondja: „...ezáltal készített engemet a következő keresztnek elviselésére, mint szintén Jonathánt a vessző végén megkócsolt mézecskevel megújította, az előtte lévő ellenségnek meggyőzésére.”⁸² A történetbe beleszővi az időjárási körülményeket is, amivel csak még jobban felerősíti az esemény súlyosságát az életére nézve. „Sietve azért keserves szívvel 3-dik septembris Hévízről megindultam Kolozsvár felé; siettettem az utamat is; de azon napon kemény esőzés kezdődván...”⁸³ Itt a lelkiállapotát is illusztrálják az időjárási viszontagságok, nem úgy, mint a korábban leírtaknál, ahol az időjárás ellentétes volt az elbeszélő testi/lelki állapotával.

A 213. és a – jelenleg – utolsó, 219. fejezetben is több helyen is látható a mű lezárási szándéka, ugyanis szinte folyamatosan összegzi addigi életét Bethlen Kata. A 213. részben például azt írja, hogy akik korábban őt sokat bántották, azok mára Isten kegyelméből megváltoztak. Az *Önéletírás* utolsó fejezete pedig megismétli az *Előljáró beszéd* elbeszélői attitűdjét, célkitűzését, valamint összefoglalja, hogy miről szólt a mű. Például a fejezet elején egy bibliai utalást találhatunk: „...de hogy a kilenc bélpoklosokkal háládatlannak ne találtaassam...”⁸⁴ majd leírja, hogy „...elégtelennek tartom magamat az ő atyai irgalmasságának leírására...”⁸⁵ Ezekkel a részekkel még egyszer, utoljára összefogja a művet az elbeszélő, és nemcsak azt fogalmazza meg, hogy az aktuális fejezetben miről fog írni, hanem a mű egészére is visszaautal.

⁸¹ S. SÁRDI, *Bethlen Kata, i. m.*, 20.

⁸² BETHLEN, *i. m.*, 161.

⁸³ *Uo.*, 162.

⁸⁴ *Uo.*, 204. Vö. Lk 17,12–20.

⁸⁵ BETHLEN, *i. m.*, 204.

2.2. További észrevételek

Az alábbiakban összegyűjtöttem a dolgozat megírása során felmerült egyéb szempontokat, illetve további elemeket, amelyek szerepe szintén fontos a szöveg utalásrendszerének szempontjából. Ilyen például az első és a második részt összekötő fejezetek összekapcsolódási, illetve „össze nem kapcsolódási” pontjai. A műben fellelhető kisebb vagy nagyobb epizódok is fontosak szövegkohéziós szempontból, és a narráció sajátos megjelenési formái is lényeges szerepet töltenek be az utalásokban.

2.2.1. Az átvezető fejezetekről

Ezekben a részekben a legmarkánsabban két dolog tűnik fel, amelyekkel az *Önéletírás* két nagyobb részét össze lehet kapcsolni. Az egyik ilyen a dátumozás megváltozása, a másik pedig az, hogy ahogy közelítünk a második, naplószerű részhez, úgy találunk a szövegben egyre több imát, könyörgést, hálaadást.

A dátumozás az első, visszatekintő részben rendre a régi magyar hónapneveket követi, például: „...1718. esztendőben, pünkösdi havának tizenkettődik napján...” vagy „...1723. ik esztendőben böjtmás havának 7-ik napján...”.⁸⁶ Ezzel szemben az átvezetőnek tekinthető részekben elveszik ez a következetesség, és gyakran a latin hónapneveket láthatjuk, majd ez a következetlenség második részben is folytatódik. Ez akár Bod Péter munkája is lehet, ahogyan ezt a két nagy egységet próbálta közelebb hozni egymáshoz. Példa erre a változásra a 157. fejezet: „Írtam Hévízen 1744-ik esztendőben, augusztusnak 28-ik napján...” vagy a 163. rész: „...1744. esztendőben novembernek 10-ik napján.”. Példa a latinizmusra a 170. fejezetben: „Úgy is cselekedett, mert Szentpálra visszajött, és onnét Hévízre hozzám indulván ötödik Septembris...” később pedig: „Koporsóba való tétele lett 22-ik septembris....”.⁸⁷ Ezek bírhatnak összekötő szereppel, szolgálhatnak a következetlenség bizonyítékául is, vagy Bethlen Kata⁸⁸ csak bizonyos hónapokat szeretett a magyar elnevezésükön használni.

A másik ilyen, átkötő szerepűnek tűnő dolog az, hogy az első rész végén egyre sűrűbben tűnnek fel imák, vagy ha nem is konkrét imák jelennek meg, de még inkább vallásossá válik a szöveg. Az első ilyen szövegbe illesztett ima a 142. fejezetben található.

⁸⁶ BETHLEN, i. m., 21, 40.

⁸⁷ Uo., 110, 117, 121.

⁸⁸ és/vagy Bod Péter

Innentől egyre inkább a valláshoz fordul Bethlen Kata. Ezt követően még 16–17⁸⁹ ima található a műben, amelyek akkori érzéseit is voltak hivatottak felerősíteni. Ezekkel az imákkal már részletesen foglalkozott Nagy Márton Károly, aki tanulmányában kifejti, hogy ezek az imádságok és az *Elöljáró beszéd* összekapcsolhatóak a közös témájuk, a szenvedés tematikája miatt.⁹⁰ Ugyanakkor nagyban segítik ezek az átkötő részek az olvasót is abban, hogy megszokja a második rész új szerkezetének egyik sarkpontját, ezt a – ha lehetséges – még vallásosabb elbeszélői attitűdöt.

2.2.2. Az epizodikus⁹¹ szerkesztésmód

Ahogy az már fentebb többször látható volt, az *Önéletírás* szerkezete kisebb epizódokból áll össze. Ez nemcsak a naplószerű részben van így, hanem a szöveg első felében is. Általában kisebb epizódokat mesél el Bethlen Kata az életéből, amelyeket gyakran úgy vezet fel, hogy már előre sejteti a történet végét. Erre utal Szávai János is, aki szerint az *Önéletírás*nak remek a motivációs rendszere, egymás után következnek az újabb csapások, amelyek mindig megdöbbenőek, noha várhatóak a felvezetésüket követően.⁹² S. Sárdi Margit is kitér erre tanulmányában, s azt írja, hogy maga az önéletírás egy történetyszerkesztés is egyben, és ennek a szerkesztésnek kellett alárendelnie a szerzőnek történeteit, életének epizódjait.⁹³ Egybecseng ezzel Nagy Márton Károly véleménye is, aki úgy gondolja, hogy a példázatoság célkitűzésének vannak a történetek alárendelve az *Önéletírás*ban.⁹⁴ Az mindenesetre egyértelmű, hogy a mű ilyen módú megírása valamilyen célt szolgált, tanító jellege volt, vagy az élettörténet követelte meg az ilyen jellegű alakítását az eseményeknek. Példa erre a szerkesztésmódra a 35–39. fejezetek közötti epizód, amelynek már az elején kiderül, hogy mi fog történni. Bethlen Kata első férje, Haller László szól a papnak, hogy ne meséljen felesége előtt csodatételekről, mágikus ereklyékről, mert csak kicsúfolná őket, s erre sor is kerül a későbbi fejezetekben, több ízben is. A 39. fejezetben pedig a tanulságot is levonja az egész eseménysorból: „Valamint az igazságot sokáig eltakarni nem lehet, úgy a hazugságot sem.”⁹⁵ Ez egyből egy megerősítése annak a célnak, hogy például szolgáljon élete

⁸⁹ NAGY, *A példázattá írt élet...*, i. m., 694.

⁹⁰ Uo., 695.

⁹¹ Az epizód kifejezést nem kitérő, mellékszál értelemben, hanem a cselekmény kisebb, összetartozó egységeinek a megnevezésére használom. Vö. *Világirodalmi lexikon*, főszerk. KIRÁLY István, szerk. SZERDAHELYI István, II, Bp., Akadémiai, 1993, 1177.

⁹² SZÁVAI, i. m., 84.

⁹³ S. SÁRDI, *Az önéletrajzi szelf...*, i. m., 214.

⁹⁴ NAGY, *A példázattá írt élet...*, i. m., 689–690.

⁹⁵ BETHLEN, i. m., 29.

az olvasói számára, valamint annak is, hogy szükséges volt az elején így felvezetni a történetet, még ha – esetleg – nem is hangzottak el Haller László szájából ezek a szavak.

Egy másik, nagyobb részt átfogó epizódja Bethlen Kata életének a Haller Lászlótól született gyermekei miatti megpróbáltatások. A 64. fejezetben ezt olvashatjuk: „...dekrétumot is küldvén a kancellárius, hogy első férjemtől való gyermekeimet végye el. [...] melyen akkor kezdtek gyermekeimért való sok háborítatásomat és gyötrettetésemet.”⁹⁶ Ez pedig a 88. fejezetben be is következik.

Az *Önéletírás* második felében is található ilyen kisebb epizódmesélés, amelyet összefüggésbe lehet hozni a szöveg első felével. A Bethlen Kata nevelése alatt álló Bethlen Sámuel rövid életének elmesélése nagyban hasonlít az önéletíró fiának, Zsigmond életének bemutatására. A 205–207. fejezetek között leírt események is előrevetítik a közeljövőben bekövetkező halálesetét. Noha itt nem mondja ki konkrétan, hogy mivel korához képest nagyon okos, mégis érezhető a gondolatmenetből, hogy Zsigmond sorsára fog jutni a kis Sámuel is. Mindkét halálesetnél megemlíti a szerző, hogy inkább tiszta szívvel szállhassanak a mennybe, minthogy a földi világ megrontsa a lelküket.⁹⁷

2.2.3. Az *Önéletírás* narrációja

Ahogy az fentebb, az utalásrendszer elemzésénél már többször előkerült, az *Önéletírás* nemcsak egy egyszerű énközpontú leírása Bethlen Kata életének, hanem sajátos narrációs technika is megjelenik benne. Gyakran mesélteti el mással a történeteket, vagy sejteti előre az eseményeket. Ilyen szerepet tölt be például a pap, aki megjósolja Haller László halálát, amennyiben nem térnek azonos hitre, vagy Bethlen Kata fia, aki a halálos ágyán anyját jobban sajnálja édesapjánál, mert hamarosan ő is és apja is meg fognak halni. Olykor egy álmon keresztül mutatja be a szerző, hogy mi fog történni, vagy egy számára ismeretlen ember üzen neki, hogy elkerülhesse a vészt. Ezt a témát S. Sárdi Margit járta körül az epizodikussággal összekapcsolva. Az is kiderül tanulmányából, hogy (Pataki Ferenc szerint) az önéletírásoknak „irányuk” van, mindig haladnak valamilyen irányba. Például egy önéletírás vezethet a boldogtalan gyermekkort követően a boldog felnőttlét felé, vagy éppen fordítva, a boldog gyermekkortól a boldogtalanságba. Bethlen Kata *Önéletírását* pedig egyértelműen a csapások és az azokat követő újra felemelkedések jellemzik.⁹⁸ Nem mondható ki teljes bizonyossággal

⁹⁶ BETHLEN, i. m., 40.

⁹⁷ NÉMETH S. Katalin, i. m., 198.

⁹⁸ S. SÁRDI, *Az önéletrajzi szelf...*, i. m., 215–216.

az önéletírása alapján az, hogy örökké boldogtalan volt, mivel több fejezetben ír arról az önéletíró, hogy – Isten segítségével – mindig megtalálta végül a boldogságot.

Egy másik eszköz, amely gyakran megjelenik a szövegben, a sejtetés. A narrátor előszeretettel írja úgy ezeket a kis epizódokat, hogy apró célzásokat ejt el a jövővel kapcsolatban. Ilyen például a 95. fejezet felvezetése, amelyben Zsigmond fia halálának történetét vezeti fel azzal, hogy bárki látta a fiút, nem jövendölt neki sok időt, mert korához képest nagyon okos volt. Innen sejtheti az olvasó, hogy valami történni fog Zsigmonddal a következőkben.

2.3. Visszatérő motívumok az *Önéletírás*ban

Bethlen Kata könyvtárában többféle *Biblia*, imakönyv és más, vallási témájú könyv is megtalálható volt. Az *Önéletírás* megalkotásához ezen ismeretei fontos szerepet játszottak, és mintául szolgálhattak írásához éppúgy, mint például Bethlen Miklós vagy Kemény János önéletírása.⁹⁹ Szintén mintája lehetett Szent Ágoston munkája, a nála is jelen lévő példázatosságot vehette célkitűzésül.¹⁰⁰ A műre egyébként is jellemző a bibliai elemek, jelképek, szimbólumok használata, amelyekkel sokat foglalkoztak az utóbbi években. Több ilyen motívum is megjelenik a műben, és fontos szerepet töltenek be a szöveg értelmezése, Bethlen Kata megértése szempontjából. Ilyen például a csipkebokor-hasonlat, a „gyengélkedő hitének süllyedező hajócskája”, valamint a sárház, a kőszál és az edény motívumának rendszeres visszatérése a szövegben. Az alábbiakban az utóbbi három, eddig talán kevésbé vizsgált motívumról lesz szó, melyek átszövik az *Önéletírás* szövegét. Az a közös ebben a három motívumban vagy kifejezésmódbeli sajátosságban, hogy mindegyik megjelenik a 183. fejezetben, amely az utolsó fejezet után a legterjedelmesebb része a szövegnek. Mindhárom kifejezés felerősíti, fokozza egymás átvitt jelentését.

2.3.1. Sárház

Ez a motívum, szó hét fejezetben is megjelenik, és mindben ugyanazt jelenti, ugyanazt, amit a bibliai *Jób könyvében* is: a testünk egy sárház, amelyet csak földi életünkben

⁹⁹ LUKINICH Imre, *Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa*, Erdélyi Múzeum, 1907, 29–48; SIMON Melinda, SZABÓ Ágnes, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*, Szeged, Scriptum, 1997 (A Kárpát-medence Koraújkori Könyvtárai, 2).

¹⁰⁰ SZÁVAI, i. m., 83–84.

„viselünk”.¹⁰¹ Az *Önéletírás* 123. fejezetében például a következőket írja Bethlen Kata: „Mely nagy örömmel vártam már az én lelkemnek kedves vőlegényét, hogy engemet e sárházból kiköltöztessen és magához vigyen...”¹⁰² Majd ugyanez a gondolat a 156., 164., 183., 192., 218. és az utolsó, 219. fejezetekben is megjelenik. A Károli Gáspár-féle *Bibliában*: „Ímé az ő szolgáltaiban sem bízhatik és az ő angyalaiban is talál hibát: Mennyivel inkább a sárházak lakosaiban, a kiknek fundamentumok a porban van, és könnyebben szétnyomhatóak a molynál?!”¹⁰³ Ezek a részek szóhasználat és gondolatok szintjén is párhuzamba állíthatóak, hiszen Bethlen Kata örömmel elhagyja a földi világot, hogy Istennel lehessen. Ez a szóhasználat egy 1788-as népballadában is megjelenik, tehát gyakori kifejezés lehetett a 18. században. Részlet a népballadából: „E romló sárházat én is mig leteszem, / Mindaddig kenyerem siralommal eszem, / Mindennap gyászruhám magamra felvészem, / Mig megadattatik sorssal jutott részem.”¹⁰⁴ A részlet érdekessége abban is áll, hogy ezt a művet a kötet szerzője, Orbán Balázs a Brassó megyében található „bodza vám és Bodza-vize” környékén találta. Brassó megye pedig szomszédos Bethlen Kata életének egyik legfőbb színhelyével, Szebennel.

Később ez a szó megjelenik Csokonai Vitéz Mihály *Az életnek hasznát...* kezdetű művében is, és ott is hasonló jelentéssel bír, bár ott inkább egyszerűen a test szinonimája: „A férgek rágják ki a selymet s tafotát, / Egy sárház váltja fel a gazdag palotát.”¹⁰⁵ Csokonai ellentétes értelmében használja ezt a „jelképet”, mert itt a halált követően lesz sárházzá az ember teste (amelyből a lélek eltávozott). Tompa Mihály az *Új Simeon* című költeményében a bibliai vagy Bethlen Kata-i értelemben vett sárház-jelentést követi: „S mért függök e zajos világon, / Mikor csend s béke lesz amott? / Mit várhatok még életemtől? / Semmit, semmit... csak egy napot! / Melynek fényes, csábos reménye / A rég megunt földön maraszt, / S gátolja e sárház ledőlését... / Azt a napot várom, csak azt!”¹⁰⁶

Németh László, aki Bethlen Kata életéből drámát is írt, szintén használta ezt a szót az *Iszony* című regényében. „...ezután nem tartoztok nekem, én inkább valami kis fehérvarrást vagy kézimunkát vállallok, s avval szerzem meg a sárház fenntartásához a legszükségesebbet.”¹⁰⁷ Így szól a levél egy részlete, amit a főszereplő anyja írt. Hasonlóan a

¹⁰¹ Jób 4,19.

¹⁰² BETHLEN, i. m., 71.

¹⁰³ Jób 4,18–19.

¹⁰⁴ ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból*, VI, Pest, Pesti Könyvnyomda részvénytársulat, 1873, 72.

¹⁰⁵ CSOKONAI Vitéz Mihály *Minden munkája*, I, kiad. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi, 1973, 185.

¹⁰⁶ TOMPA Mihály *Összes költeményei*, I, szerk. MADARÁSZ Imre, bev. ALEXA Károly, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994 (Felfedezett klasszikusok, 6), 340.

¹⁰⁷ NÉMETH László, *Iszony*, Bp., Szépirodalmi, 1967, 244.

korábbiakhoz, a sárház az emberi test szinonimájaként értelmezhető, mivel a levél korábbi részében is megjelenik Isten, azaz ez a vallásos vonal. Azt is tudjuk, hogy Németh László Nelli karakterét részben Bethlen Katáról mintázta,¹⁰⁸ és hogy készített egy részletes elemzést is az *Önéletírás*ról, amellyel segítette a szöveg ismertebbé válását.¹⁰⁹

2.3.2. Kőszál

A kőszál motívuma csak két fejezetben jelenik meg. A 183. részben: „...ragaszkodjál, én lelkem, ez erős kőszálhoz...”,¹¹⁰ majd pár sorral később a könyörgésben is szerepel ez a szó: „Adjad, én Istenem és én erős kőszálam, hogy ne vétsek ellened...”¹¹¹ A 184. fejezetben ugyanez a szó szerepel ugyanezzel a jelentéssel. A Károli-féle *Bibliában* több helyen is megjelenik a kőszál, *Ézsaiás próféta könyvében*, a *Zsoltárok könyvében* és *Sámuel első könyvében*. Utóbbi helyen így: „Senki nincs olyan szent, mint az Úr, sőt rajtad kívül senki sincs. Nincsen olyan kőszál, mint a mi Istenünk.”¹¹² Bethlen Katánál is pontosan ezzel a jelentéssel bír ez a szó. A régi magyar irodalomban a kétes szerzőségű *Rákóczi Ferenc bús éneke* című hazafias fohászbán találkozhatunk a kifejezéssel: „Győzhetetlen én kőszálom...”¹¹³ Itt is Istent jelképezi a kőszál motívuma.

2.3.3. Edény, cserépedény

Az edény motívum is többször megjelenik az *Önéletírás* szövegében, mindkét nagyobb részben előfordul. A 97. fejezetben például Zsigmond fiáról mondja Bethlen Kata a következőket: „...oly gyenge edényben az Isten oly nagy kegyelmét tette volna le.”¹¹⁴ Később a 124. fejezetben: „Vidd végbe ezután is ez romlandó cserépedényedben a te akaratodat, csakhogy atyai szerelmednek édességét éreztessed mindenkor énvelem.” Ekkor az író nő betegeskedett, és már felkészülten várta halálát. A cserépedény itt is a testét, az egzisztenciális létezését jelenti. Végül a 183. részben is megjelenik: „Én, por és hamu, mindazáltal a te méltóztatásodból kegyelmednek edénye...”¹¹⁵ A jelkép természetesen bibliai eredetű: a világ

¹⁰⁸ OLASZ Sándor, *Bethlen Katától az Iszonyig*, ItK, 1982, 94.

¹⁰⁹ NÉMETH László, *Sziget Erdélyben* = N. L., *Az én katedrám*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1975, 136–168.

¹¹⁰ BETHLEN, i. m., 139.

¹¹¹ *Uo.*, 145.

¹¹² 1Sám 2,2.

¹¹³ *A kuruc küzdelmek költészete*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977, 695.

¹¹⁴ BETHLEN, i. m., 57.

¹¹⁵ A három idézet: *uo.*, 57, 71, 136.

és a megváltott ember lelke Isten edénye, illetve Isten teremtménye a lélek törékeny edénye.¹¹⁶

¹¹⁶ Róm 9,20–23; *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 2005, 115.

3. Összegzés

A bevezető részben meghatározott elemzési szempontok figyelembe vételével megvizsgáltam a szövegen belüli utalásrendszert, és hogy ezek milyen szerepet töltenek be az *Önéletírás* szövegösszetartása szempontjából. Az utalásrendszer elemei a következők: az előre- és hátrautalások, a zárójelben fejezetszámokra tett megjegyzések, a szó szerinti ismétlések, az eseményekre tett utalások, a sejtetések, a jövendölések, a kereteket alkotó epizódok, valamint a szimbólumok, melyek szintén összekötik a szöveg egyes részeit.

A szöveget átszövő utalások és az elbeszélő sajátos szóhasználata, narrációs módszerei átszövik, összetartják a mű szerkezetét. Az *Előljáró beszéd* fontos csomópontja az *Önéletírás*nak, mivel az ott tömören összefoglalt részekre rendre visszaüt az elbeszélő. Az első, visszatekintő rész egy nagyon pontosan, szabályosan szerkesztett része a szöveg egészének, ezt nemcsak a fejezetek külső kinézete mutatja, hanem az utalások pontossága, azok áthidaló szerepe sem elhanyagolható. Ahogy az fentebb látható volt, kisebb-nagyobb epizódokból épül fel a mű szerkezete, ezeket a részeket szükséges volt összekötni a külső szempontokon (az elbeszélő és a mű célja, biblikusság stb.) kívül a szövegben rejlő belső utalások szintjén is, különben most talán egy „vallásos anekdota-füzerről” beszélénk, nem egy összefüggő elbeszélésről. Ebben valószínűleg fontos szerepet töltött be Bod Péter, mivel feltehetőleg ő szerkesztette a szöveget ilyenné.¹¹⁷

Az átvezető részek szerepéről, úgy gondolom, kevés szó esik, pedig nem egyik pillanatról a másikra változik meg a történet szerkesztésmódja. Először egyre gyakrabban kerülnek bele vallásos szövegek (imák), majd a dátumozás is megváltozik, a helyszínek is sokkal gyakrabban változnak benne. Ugyanakkor vannak hasonlóságok is a két rész között, például a két szeretett fiú, Zsigmond és Sámuel tulajdonságainak és halálának leírása.

A narrációs eszközökről szintén viszonylag kevés szó esett eddig, pedig a történetmesélést sokkal színesebbé teszi az elbeszélő azzal, hogy nemcsak egyes szám első személyben, saját szemén és személyén keresztül mutatja be az eseményeket, hanem bizonyos történeteket külső személyekkel mond el. A szöveg sajátos szókinccse is egy érdekes szempont lenne további vizsgálódásra, vagy esetleg néhány sajátos szóhasználatának továbbélése a magyar irodalomban.

¹¹⁷ FAZAKAS, i.m., 277.

4. Melléklet

Az utalások helyei fejezetek szerint az <i>Önéletírás</i> ban	
Utaló fejezet száma	Utalt fejezet száma
8.	27.
10.	4.
24.	4., 44.
32.	33.
33.	18.
36.	39.
40.	33., 43.
47.	3., 4.
51.	18., 88.
53., 56.	57.
58., 59.	88.
61.	4., 104.
64.	88.
66.	67.
68.	18.
84.	77.
85.	74.
95.	92.
96.	100.
102.	104.
106.	102.
114.	109.
156., 157.	151.
167.	105.
173.	6.
203., 204., 209., 216.	3.

5. Felhasznált irodalom

- BETHLEN Kata *Önéletírása*, kiad., jegyz., utószó BITSKEY István, Bp., Szépirodalmi, 1984.
- CSOKONAI VITÉZ Mihály *Minden munkája*, I, kiad. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi, 1973.
- FAZAKAS Gergely Tamás, „tetszett az Úristennek [...] a gyámoltalan árvák seregébe bérni”: *Bethlen Kata önéletírása és az özvegyek reprezentációjának kulturális hagyománya a kora újkorban = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2007, 259–278.
- HOPP Lajos, *Bethlen Kata = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 390–394.
- KOHL Tamás, *Bethlen Kata Önéletírásának első kiadása*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1960, 70.
- A kuruc küzdelmek költészete*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977, 695.
- LUKINICH Imre, *Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa*, Erdélyi Múzeum, 1907, 29–48.
- MARKOS András, *Árva Bethlen Kata vallástétele és önéletírásának kiadatlan töredékei*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1970, 67–75.
- NAGY Márton Károly, *A példázattá írt élet (Szempontok Bethlen Kata Önéletírásának elemzéséhez)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2011, 689–705.
- NAGY Márton Károly, *Életút-konstrukciók Bethlen Kata műveiben = Tudományra nevelve*, szerk. GYÖRGYINÉ Koncz Judit, KOZMA Gábor, Szeged, Gerhardus, 2011, 85–92.
- NAGY Márton Károly, *Szépen elkészített grádicsek: Bethlen Kata lelki arcképe Önéletírása és Védelmező erős pais című imádságoskönyve alapján*, Református Egyház, 2010/10–12, 257–264, 282–288, 299–304.
- NÉMETH László, *Iszony*, Bp., Szépirodalmi, 1967.
- NÉMETH László, *Sziget Erdélyben = N. L., Az én katedrám*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1975, 136–168.
- NÉMETH S. Katalin, *Bethlen Kata Önéletírása és XVIII. századi halotti beszédek*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1984, 195–198.
- OLASZ Sándor, *Bethlen Katától az Iszonyig*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 91–103.

- ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból*, VI, Pest, Pesti Könyvnyomda részvénytársulat, 1873.
- SÁRDI Margit, S., *Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2007, 209–222.
- SÁRDI Margit, S., *Bethlen Kata*, Irodalomismeret, 1999/3–4, 19–21.
- SIMON Melinda, SZABÓ Ágnes, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*, Szeged, Scriptum, 1997 (A Kárpát-medence Koraújkori Könyvtárai, 2).
- SZÁVAI János, *Bethlen Kata modernsége*, Új Írás, 1985/6, 81–88.
- Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 2005.
- TOMPA Mihály *Összes költeményei*, szerk. MADARÁSZ Imre, bev. ALEXA Károly, I, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994 (*Felfedezett klasszikusok*, 6).
- Világirodalmi lexikon*, főszerk. KIRÁLY István, szerk. SZERDAHELYI István, II, Bp., Akadémiai, 1993.
- WINDISCH Éva, V., *Bethlen Kata önéletírása*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1964, 237–239.